

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ , ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

**ΕΡΓΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΤΡΕΑΣ**

ΘΕΜΑ : ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

ΜΠΟΛΤΣΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ (ΑΜ 1340200500764)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ :

- Ιστορική αναδρομή σελ. 4

Η θρησκευτική ελευθερία σελ. 6

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

Γονική μέριμνα και θρησκευτική εκπαίδευση σελ. 11

Περιεχόμενο και όρια του γονικού δικαιώματος σελ. 14

Ειδικά ζητήματα :

Καταχρηστική και κακή άσκηση του γονικού δικαιώματος σελ.19

Προσηλυτισμός σελ. 22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

-Κρατική θρησκευτική εκπαίδευση σελ.25

Ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης υπό το πρίσμα της «επικρατούσας θρησκείας σελ. 26

- Η πολλαπλότητα της κρατικής θρησκευτικής εκπαίδευσης σελ. 30

Συμπεράσματα σελ. 34

Νομολογία σελ. 37

Περίληψη σελ. 41

Summary σελ. 42

Βιβλιογραφία σελ.43

Λήμματα σελ. 44

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θρησκευτική ελευθερία και παιδική ηλικία

Το σύνολο των συναισθημάτων, των πεποιθήσεων και των κατά παράδοση τελούμενων πράξεων εκάστου ατόμου, οι οποίες αναφέρονται στο θεό αποτελούν τη θρησκεία. Η γένεση της θρησκείας οφείλεται στο θρησκευτικό ένστικτο του ανθρώπου. Το ένστικτο αυτό απαντών ακόμη και στους πιο βάρβαρους λαούς, ανεφάνη από τα πρώτα χρόνια της Δημιουργίας και είναι άμεσα συνυφασμένο με την ανθρώπινη προσωπικότητα.

Ο άνθρωπος συναισθανόμενος την φυσική αδυναμία του κατά το σκληρό αγώνα της επιβίωσης στρέφει την σκέψη του προς κάτι ανώτερο, προς μια δύναμη υπεργήινη, μια δύναμη μυστηριακή στην οποία αποδίδει τη δημιουργία του μεγαλοπρεπούς σύμπαντος.

Ενόψει της σπουδαιότητας, την οποία έχει για τον άνθρωπο το θρησκευτικό συναίσθημα αντίστοιχη σημασία έχει και το δικαίωμα εκάστου ατόμου να πιστεύει στον Θεό της αρεσκείας του, στον θεό που κατά την άποψη του ικανοποιεί κάλλιον παντός άλλου Θεού τις ελπίδες, τις προσδοκίες και τα συναισθήματα και να εκδηλώνει την προς αυτόν πίστη του. Λόγω της σημασίας που έχουν τα ζητήματα αυτά για τον άνθρωπο, κατέστησαν αντικείμενο συνταγματικής ρύθμισης αλλά και διεθνών συμβάσεων.

Ενόψει του ευαίσθητου χαρακτήρα των θρησκευτικών ζητημάτων ανέκυψαν προβληματισμοί και διαφωνίες μ' απώτερο στόχο την αποτελεσματικότερη προστασία του δικαιώματος θρησκευτικής ελευθερίας του κάθε ατόμου.

Αρκετοί προβληματισμοί όμως αναφέρονται αναφορικά με την θρησκευτική ελευθερία στην παιδική ηλικία. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων δεν προϋποθέτει την πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα, που αποκτάται με την κατά το αστικό δίκαιο ενηλικότητα (18 έτος κατά το νέο 127ΑΚ). Επομένως φορείς των ατομικών δικαιωμάτων είναι και οι ανήλικοι, έχοντες ικανότητα δικαίου (34 ΑΚ) και μάλιστα μπορούν να τ' ασκήσουν κατά περίπτωση και αυτοπροσώπως.

Αρχικά λοιπόν γίνεται ανάλυση του δικαιώματος θρησκευτικής ελευθερίας όπως κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα. Στην συνέχεια παρουσιάζεται το δικαίωμα των γονέων για θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των τέκνων τους καθώς και οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν από κακή άσκηση του εν λόγω δικαιώματος. Ένα καίριο ζήτημα που εκτίθεται ακολούθως είναι η κρατούσα άποψη σχετικά με την ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης βάσει του 16 παρ. 2 και παρ. 3 του Συντάγματος καθώς και η εναλλακτική προσέγγιση του συγκεκριμένου θέματος.

1) Ιστορική αναδρομή

Η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί τη λυδία λίθο των ατομικών δικαιωμάτων. Αυτό έγινε αντιληπτό και έτσι η θρησκευτική ελευθερία ήταν η πρώτη από τις ατομικές ελευθερίες που διεκδικήθηκαν ακόμη από την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορείας, όταν είχαν εξαπολυθεί οι άγριοι κατά των χριστιανών διωγμοί.¹

Η θρησκευτική μεταρρύθμιση² του 16^{ου} αιώνα, ως αντίδραση στο δικαίωμα του ηγεμόνα να ορίζει την θρησκεία των υπηκόων του (cuius regio, eius religio), έδωσε αφορμή σε νέα διακήρυξη της θρησκευτικής ελευθερίας. Έτσι το Bill of Rights της Βιργινίας του 1776 ήταν το πρώτο

¹ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος *Συνταγματικά Δικαιώματα* σελ. 630-631

² Γεωργόπουλος Κων/νος, *Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο*, Αθήνα 2001 σελ. 542-543

κείμενο που αναγνώρισε πανηγυρικά την θρησκευτική ελευθερία, όχι μόνο την ανεξιθρησκεία ορίζοντας (άρθρο 16) ότι «όλοι οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα ν' ασκούν ελεύθερα τα της θρησκείας τους σύμφωνα με τις επιταγές της συνείδησης τους». Παράλληλα οι πολιτικοί φιλόσοφοι του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα, όπως ο Locke, ο Montesquieu και ο Voltaire, αγωνίσθηκαν για την ανεξιθρησκεία. Ακολούθως στη Γαλλία η Διακήρυξη των δικαιωμάτων της Γαλλικής Επανάστασης αναγνώριζε μόνο την ανεξιθρησκεία και στο αρ. 10 όριζε ότι «κανείς δεν επιτρέπεται να ενοχλείται για τις δοξασίες του, ακόμη και για τις θρησκευτικές, υπό τον όρο ότι η εκδήλωσή τους δεν θα διαταράσσει την δημόσια τάξη που καθιερώνει ο νόμος». Τον 19^ο αιώνα τα διάφορα Συντάγματα με πρώτο το βελγικό του 1831, διακήρυξαν την θρησκευτική ελευθερία και ορισμένα απ' αυτά μόνο την ανεξιθρησκεία.

Η Σύμβαση της Ρώμης αναγνωρίζει και αυτή τη θρησκευτική ελευθερία με το άρθρο 9 παρ. 1 που ορίζει ότι κάθε πρόσωπο δικαιούται ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας.

Στη νεότερη Ελλάδα το Σύνταγμα της Επιδάουρου του 1822 και του Άστρους του 1823 καθιερώνουν την ανεξιθρησκεία και το Σύνταγμα της Τροιζήνας του 1827 προστάτευε επιπλέον τη θρησκευτική ελευθερία. Τα Συντάγματα του 1844 και του 1864/1911 αναφέρονταν και αυτά στην ανεξιθρησκεία ενώ το Σύνταγμα του 1927 καθιέρωνε τη θρησκευτική ελευθερία (αρ. 1 παρ. 3). Η ίδια διάταξη υιοθετείται και στο Σύνταγμα του 1952 (αρ. 1 παρ. 3-4). Το ισχύον Σύνταγμα κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία στο άρθρο 13 αλλά με αναφορά και στα άρθρα 5 παρ. 2 και 16 παρ. 2. Το άρθρο 13 παρ. 1 δεν υπόκειται σε αναθεώρηση κατά το άρθρο 110 παρ. 1 καθώς και

κανένα από τα άρθρα αυτά δεν αναστέλλονται σε περίπτωση καταστάσεως πολιορκίας (αρ. 48 παρ. 1) .

Η θρησκευτική ελευθερία προστατεύεται από το άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το άρθρο 18 του Διεθνούς Συμφώνου του ΟΗΕ για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα καθώς και από όλα τα ευρωπαϊκά συντάγματα του 19^{ου} και 20ου αιώνα.

2) Η θρησκευτική ελευθερία

Η θρησκευτική ελευθερία είναι αρνητική³ και θετική . Η θετική θρησκευτική ελευθερία ως ατομικό δικαίωμα παρέχει στο άτομο τη νομική δυνατότητα να πιστεύει και να λατρεύει οποιοδήποτε δόγμα καθώς και ν' αποκαλύπτει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις . Το θετικό περιεχόμενο αναφέρεται δηλαδή στη *stricto sensu* ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και στην ελευθερία θρησκευτικής δράσης και λατρείας.

Στον αντίποδα , η αρνητική θρησκευτική ελευθερία αναφέρεται στην ελευθερία του ατόμου να μη πιστεύει σε συγκεκριμένο θρησκευτικό δόγμα , ή και στην ύπαρξη «καλής» ανώτερης δύναμης, να είναι δηλαδή άθεος καθώς και στην ελευθερία αποχής από οποιαδήποτε θρησκευτική δράση και λατρεία ή στην ελευθερία να μην αποκαλύπτει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις.

Επιπροσθέτως η θρησκευτική ελευθερία διακρίνεται σε εσωτερική ή ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και εξωτερική ή ελευθερία της θρησκευτικής έκφρασης. Στο 13 παρ. 1 Σ κατοχυρώνεται η εσωτερική θρησκευτική ελευθερία και στο 13 παρ. 2 η θρησκευτική έκφραση – δράση και δη η ελευθερία λατρείας. Οι δύο

³ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος *Συνταγματικά Δικαιώματα* σελ. 646-656.

αυτές επιμέρους ελευθερίες συναποτελούν την υποκειμενική θρησκευτική ελευθερία.

Η θρησκευτική συνείδηση είναι η ενδιάθετη πίστη – το ενδιάθετο φρόνημα (*forum internum*) προς οποιοδήποτε δόγμα για την υπόσταση του θείου. Είναι γεγονός ότι η εσωτερική συνείδηση δεν ελέγχεται και συνεπώς τίθεται το ερώτημα ποιος ο λόγος συνταγματικής προστασίας της. Με την ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης όμως δεν προστατεύεται μόνο η ενδιάθετη στάση αλλά και η προς τα έξω εκδήλωση του θρησκευτικού κόσμου του ατόμου. Σ' αυτήν ερείδονται μερικότερες μορφές θρησκευτικής δράσης που δεν προστατεύονται ρητά (εκτός της λατρείας) και συνεπώς η προστασία της θρησκευτικής συνείδησης ισοδυναμεί με προστασία της γενικότερης θρησκευτικής δράσης, του θρησκευτικού λόγου κλπ

Η γενικότερη υποκειμενική θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης εμφανίζεται ως δύο μερικότερες εξουσίες, την πνευματική θρησκευτική ελευθερία (*animus*) και την υλική θρησκευτική ελευθερία (*corpus*) ήτοι τη θρησκευτική δράση και λατρεία.

Στην πνευματική θρησκευτική ελευθερία περιλαμβάνονται η ελεύθερη πρόσβαση στη διδασκαλία οποιασδήποτε θρησκείας, η ελευθερία (θετική -αρνητική) πίστης σε οποιοδήποτε θρησκευτικό δόγμα και η (αρνητική ή θετική) ελευθερία εκδήλωσης με κάθε τρόπο του θρησκευτικού πιστεύω. Η θρησκευτική ελευθερία είναι επίσης υλική θρησκευτική ελευθερία, ελευθερία δράσης και λατρείας. Η ελευθερία αυτή συνίσταται στο δικαίωμα του ατόμου ν' ασκεί ελεύθερα, μόνο του ή με άλλους τα θρησκευτικά καθήκοντά του και να εκδηλώνει ελεύθερα, με εξωτερικές ενέργειες ή παραστάσεις, την πίστη του. Η εκδήλωση αυτή είναι δυνατόν να πραγματοποιείται είτε ιδιωτικά, κατ'

οίκον είτε δημόσια σε ναούς ή άλλα ιδρύματα αφιερωμένα στη λατρεία του θείου ή ακόμα και στην ύπαιθρο (όπως συμβαίνει με τις λιτανείες, την περιφορά των επιταφίων κ.α). Κυρίως όμως η λατρεία γίνεται στους ναούς, γι' αυτό και το δικαίωμα ανέγερσης ναών ή ευκτηρίων οίκων θεωρείται σαν συστατικό στοιχείο της ελευθερίας της λατρείας. Περιορισμούς κατά την διεξαγωγή θρησκευτικής λατρείας αποτελούν η δημόσια τάξη, τα χρηστά ήθη, η απαγόρευση προσηλυτισμού και η τέλεση λατρείας ν' αφορά γνωστή θρησκεία.

Τέλος μικτά θρησκευτικά δικαιώματα αποτελούν η ελευθερία θρησκευτικού λόγου, θρησκευτικού τύπου, η ελευθερία σύστασης θρησκευτικών ενώσεων ή σωματείων, η ελευθερία θρησκευτικής εκπαίδευσης κ.α.

Η θρησκευτική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Αναπτύσσει αμυντική αξίωση, έχει απόλυτο χαρακτήρα και στρέφεται κατά παντός *Cerga omnes*, άμεση τριτενέργεια). Αποδέκτες της ενέργειας του αμυντικού δικαιώματος είναι τόσο η κρατική όσο και η ιδιωτική εξουσία. Το Σύνταγμα υποχρεώνει όχι μόνο το κράτος αλλά οποιονδήποτε να σέβεται και να μη προσβάλλει την θρησκεία και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του άλλου. Ο απόλυτος χαρακτήρας του δικαιώματος αυτού πηγάζει εκτός από τη γενική διάταξη του αρ. 25 παρ. 1 γ' και από την ίδια τη λεκτική διατύπωση του 5 παρ. 2 «όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική επικράτεια απολαμβάνουν την «απόλυτη» προστασία.... Χωρίς διάκριση θρησκευτικών πεποιθήσεων». Αλλά προκύπτει και από το 13 παρ. 1 εδ. α' από τη λέξη απαραβίαστη.

Παράλληλα η προστατευτική υποχρέωση του κράτους προκύπτει και από τη γενική διάταξη του αρ. 2 παρ. 1 του Συντάγματος. Ωστόσο η θρησκευτική ελευθερία εκτός από την αμυντική έχει και μια

δεύτερη διάσταση τη προστατευτική που συνίσταται στην υποχρέωση του κράτους να λαμβάνει κάθε αναγκαίο μέτρο για το σεβασμό και την προστασία της θρησκευτικής ζωής. Η νομοθετική εξουσία οφείλει να λαμβάνει όλα τ' απαιτούμενα ασφαλιστικά μέτρα για την προστασία της, η εκτελεστική εξουσία οφείλει να ενεργεί προς αυτή την κατεύθυνση, το ίδιο και η δικαστική εξουσία.

Φορέας του δικαιώματος θρησκευτικής ελευθερίας είναι γενικά ο άνθρωπος είτε είναι Έλληνας πολίτης είτε αλλοδαπός. Φορείς αυτού του δικαιώματος μπορεί να είναι και νομικά πρόσωπα ή άλλες ενώσεις προσώπων με θρησκευτικούς σκοπούς.

Στο άρθρο 3 του Συντάγματος αναφέρεται ότι « επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού». Γίνεται δεκτό ότι ο όρος επικρατούσα θρησκεία δεν έχει την έννοια ότι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας του Χριστού ασκεί κάποιο είδος επικυριαρχίας στις λοιπές θρησκείες. Ο όρος «επικρατούσα» θρησκεία σημαίνει απλά ότι η ορθόδοξη θρησκεία είναι η θρησκεία την οποία ακολουθεί η πλειοψηφία του ελληνικού λαού και ως εκ τούτου αποτελεί την επίσημη θρησκεία του κράτους. Στο σύστημα της επικρατούσας θρησκείας όλες οι εκκλησίες είναι νομικά ισότιμες, απλά η επικρατούσα απολαύει ορισμένα προνόμια ως « πρώτη μεταξύ ίσων» για λόγους ιστορικούς και πρακτικούς (ημερολόγιο, επίσημο εορτολόγιο και δοξολογίες, ορκωμοσίες, εικόνες-θρησκευτικά σύμβολα, σε δημόσιους χώρους όπως εκπαιδευτήρια, δικαστήρια, μάθημα θρησκευτικών, μισθοδοσία κληρικών κλπ). Από νομική άποψη η επικρατούσα θρησκεία δεν κατέχει ανώτερη θέση, σε σύγκριση με τις άλλες αναγνωριζόμενες θρησκείες και δεν έρχεται σ' αντίθεση με την αρχή ίσης μεταχείρισης όλων των θρησκειών. Επίσης η προμετωπίδα

«εις το όνομα της Αγίας και Ομοούσιου και Αδιαιρέτου Τριάδος» έχει τεθεί στο Σύνταγμα μόνο για λόγους παράδοσης.

Συγκεκριμένα το δικαίωμα του παιδιού στην θρησκευτική ελευθερία κατοχυρώνεται σε διεθνή μόνο κείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Συνθήκη σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού στο άρθρο 14 εγγυάται το δικαίωμα του παιδιού στην ελευθερία της θρησκείας. Το ζήτημα το οποίο τίθεται είναι αν το παιδί ως αυθύπαρκτη προσωπικότητα είναι ικανό να επιλέξει ελεύθερα τη θρησκεία της αρεσκείας του ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των γονέων του. Η θρησκευτική ελευθερία των α παιδιών έχει τοποθετηθεί στο πλαίσιο της γονικής και της κρατικής εκπαίδευσης δεδομένου ότι πριν την επιλογή θρησκεύματος προηγείται η επιμόρφωση επί των σχετικών θεμάτων. Μια τέτοια λιγότερο αυτόνομη θεώρηση του θέματος είναι δόκιμη καθώς ερείδεται στο δικαίωμα της γονικής μέριμνας αλλά και της υποχρέωσης παροχής παιδείας από πλευράς του κράτους αρκεί να μην περιορίζει υπέρμετρα και να μην καταπατά τον αυτοκαθορισμό των παιδιών , για τα ζητήματα που αφορούν τη ζωή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Γονική μέριμνα και θρησκευτική εκπαίδευση .

Η σχέση γονέα και παιδιού αποτελεί μορφή εξουσίας που αναπτύσσεται εντός του «ιδιωτικού χώρου» που συγκροτεί η οικογενειακή σχέση.⁴ Αν και η σχέση αυτή διαμορφώνεται θεσμικά ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν σε κάθε εποχή, δεν παύει ν' αποτελεί μορφή εξουσιαστικού φαινομένου, το οποίο εκφράζεται κάθε φορά που ορισμένη θέληση αποκτά τη δυνατότητα επιβολής σε άλλη. Νομική έκφραση της εξουσίας αυτής και όχι μόνο στο ελληνικό δίκαιο, αποτελεί ο θεσμός της γονικής μέριμνας. Δεν πρέπει όμως να λησμονείται ότι ο νομοθέτης αναγνωρίζει δικαιώματα και υποχρεώσεις στους γονείς όχι με σκοπό την εξυπηρέτηση ατομικών και ιδιοτελών στόχων ή την εκπλήρωση συλλογικών συμφερόντων της κοινότητας μέσα στην οποία αναπτύσσεται η οικογενειακή σχέση αλλά την προώθηση συμφερόντων των ανηλίκων. Η προσέγγιση αυτή είναι συμβατή τόσο με την αναγνώριση από την έννομη τάξη της ιδιότητας του υποκειμένου δικαίου στον ανήλικο, ο οποίος αποτελεί φορέα συνταγματικών δικαιωμάτων αλλά και με την κατοχύρωση του θεσμού της οικογένειας, ως του βασικού φορέα κοινωνικοποίησης του παιδιού.

Κατά το άρθρο 1510 ΑΚ « Η μέριμνα για το ανήλικο τέκνο είναι καθήκον και δικαίωμα των γονέων (γονική μέριμνα) οι οποίοι την ασκούν από κοινού». Συνεπώς γονική μέριμνα είναι η φροντίδα για το ανήλικο τέκνο, την οποία ασκούν οι γονείς από κοινού ως καθήκον αλλά και ως δικαίωμά τους. Δικαιούχος του δικαιώματος

⁴ Παν. Σαλκιτζόγλου, *Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας* σελ. 34-40.

είναι τόσο ο γονέας όσο και το παιδί που «απαιτεί» από το γονέα την εκπλήρωση αυτού του καθήκοντος.

Η γονική μέριμνα αποτελεί λειτουργικό δικαίωμα ήτοι δικαίωμα που αναγνωρίζεται από το νόμο όχι για την ικανοποίηση του ίδιου του συμφέροντος του δικαιούχου αλλά για την εξυπηρέτηση και τη θεραπεία αλλότριου και υπέρτερου συμφέροντος ή σκοπού. Τέτοια δικαιώματα αποκαλούνται και «αλτρουιστικά δικαιώματα». Οι φορείς των λειτουργικών δικαιωμάτων δεν είναι παθητικοί εκτελεστές και φερέφωνα του νόμου. Διατηρούν την πρωτοβουλία τους και τη δημιουργική τους αντενέργεια αφού μπορούν ν' αναθρέψουν το παιδί τους σύμφωνα με τις τάδε παιδαγωγικές τους αντιλήψεις και να τους μεταδώσουν τις προσωπικές τους απόψεις πάνω σε θρησκευτικά ζητήματα. Η γονική μέριμνα που αποτελεί δικαίωμα απόλυτο, δημοσίας τάξεως, απαράγραπτο, αμεταβίβαστο και προσωποπαγές άπτεται της επιμέλειας του προσώπου, της διοικήσεως της περιουσίας του και της εκπροσώπησης του τέκνου σε κάθε υπόθεση ή δικαιοπραξία ή δίκη που αφορούν το πρόσωπο ή την περιουσία του (1510ΑΚ).

Στο⁵ πλαίσιο της επιμέλειας του τέκνου περιλαμβάνεται και ο θρησκευτικός προσανατολισμός του. Οι γονείς δηλαδή έχουν την αρμοδιότητα καθορισμού του θρησκευόμενου και δόγματος του τέκνου και περαιτέρω της συμμετοχής του στη ζωή της θρησκευτικής κοινότητας. Πάντως η αρμοδιότητα θρησκευτικού προσανατολισμού του τέκνου δεν σημαίνει πως θα πρέπει να λησμονείται ο σεβασμός του δικαιώματος του τέκνου εις την ελευθερία της σκέψεως συνειδήσεως και θρησκείας.

⁵ Γεώργιος Θ. Δασκαρόλης Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου σελ. 444-450

Σε περίπτωση διαφωνίας των γονέων ως προς το θρήσκευμα ή το δόγμα του τέκνου αποφασίζει το δικαστήριο κατά το άρθρο 1512 με κεντρικό άξονα το συμφέρον του τέκνου και όχι την κρίση του δικαστή περί της ορθότητας της μιας ή της άλλης προτεινόμενης θρησκείας. Το εν λόγω δικαίωμα το έχει και ο τρίτος, επίτροπος ή ίδρυμα στο οποίο έχει ανατεθεί η γονική μέριμνα, εφόσον το τέκνο δεν έχει ενταχθεί μέχρι τότε σε καμία θρησκεία ή δόγμα, γιατί αλλιώς πρόκειται σαφώς περί προσηλυτισμού, ο οποίος απαγορεύεται (13 παρ. 2 γ'Σ). Για το λόγο αυτό, όταν το δικαστήριο αναθέτει σε τρίτους την άσκηση της γονικής μέριμνας, καλό είναι να εξετάζει και το ενδεχόμενο αυτό, το οποίο μπορεί ν' αντιμετωπίσει με την επιβολή «όρων άσκησης» της κατά το άρθρο 1533 παρ. β', δηλαδή με την επιβολή στον τρίτο ή το ίδρυμα της υποχρέωσης να σεβασθεί τη θρησκεία στην οποία το παιδί ήδη ανήκει ή ακόμη στην περίπτωση που δεν ανήκει σε καμία θρησκεία, να το εντάξει στη θρησκεία ή το δόγμα των γονέων του, στους οποίους το παιδί είναι πάντοτε δυνατό ν' αποδοθεί με τη συνδρομή των όρων του άρθρου 1536 ΑΚ περί μεταβολής των συνθηκών. Η υποχρέωση αυτή υπαγορεύεται από την αρχή του συμφέροντος του τέκνου.

Όμως⁶ ιδιαίτερες δυσχέρειες εμφανίζει το θέμα της ελευθερίας της θρησκευτικής διδασκαλίας και γενικά της θρησκευτικής εκπαίδευσης, ενόψει και της πρόβλεψης του άρθρου 16 παρ. 2 ότι η παιδεία αποσκοπεί μεταξύ άλλων στην ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης. Κατά την κοινή πείρα άλλωστε η συνείδηση αυτή διαμορφώνεται σε νεανική κυρίως ηλικία. Η εκπλήρωση αυτής της κρατικής υποχρέωσης μπορεί να έρθει σε σύγκρουση με το δικαίωμα των γονέων να καθορίσουν την θρησκευτική εκπαίδευση των

⁶ Π.Δ. Δαγτόγλου Ατομικά δικαιώματα Α' τόμος σελ. 447-449

ανήλικων τέκνων τους . Το τελευταίο μάλιστα εκτός του ότι αποτελεί ειδικότερη εκδήλωση της θρησκευτικής ελευθερίας βρίσκει και ρητή κατοχύρωση στα άρθρα 18 παρ. 4 Διεθνούς Συμφώνου ατομικών πολιτικών δικαιωμάτων (ν. 2462/1997) και 2 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ.

Μια τέτοια σύγκρουση, μεταξύ του δικαιώματος των γονέων και του κράτους, μπορεί ν' αποφευχθεί μόνο αν θεωρηθεί ότι η κρατική υποχρέωση που προβλέπει το σύνταγμα εκπληρώνεται με την πρόβλεψη θρησκευτικής διδασκαλίας και αναγνωριστεί στους γονείς το δικαίωμα ν' αποσύρουν τα παιδιά τους από τη θρησκευτική εκπαίδευση , όπως και από την προσευχή ή τον εκκλησιασμό.

Το δικαίωμα αυτό των γονέων προκύπτει από την ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης που οι γονείς ασκούν και εν ονόματι του ανήλικου τέκνου τους. Η ελευθερία αυτή χαρακτηρίζεται απαραβίαστη (13 παρ. 1 εδ. α' Σ) και συνεπώς η υποχρέωση του κράτους να παρέχει παιδεία προς ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών δεν μπορεί να νοηθεί ως ανταγωνιζόμενη την ελευθερία των γονέων, η οποία με τα διεθνή κείμενα χωρίς ν' αποτελέσει τον οικογενειακό της χαρακτήρα, απέκτησε και την υπέρτερη δύναμη ενός δικαιώματος του ανθρώπου. Συνεπεία αυτού είναι ότι η εξουσία αυτή έχει νομική ισχύ και αναγνωρίζεται υπέρ όλων των ατόμων που βρίσκονται υπό τη Δικαιοδοσία των Κρατών αυτών (της ΕΣΔΑ). Χαρακτηριστική αν και όχι νομικά δεσμευτική είναι η αναφορά της υποχρέωσης των κρατών να σεβαστούν τα δικαιώματα και τα καθήκοντα των γονέων να παρέχουν κατευθύνσεις στο παιδί στην Συνθήκη σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού .

Περιεχόμενο και όρια του γονικού δικαιώματος.

Το δικαίωμα των γονέων να επιλέγουν τη θρησκευτική αγωγή των τέκνων τους αποτελεί ειδική εξουσία απορρέουσα από το ευρύτερο σύμπλεγμα δικαιωμάτων του λειτουργικού δικαιώματος της γονικής μέριμνας. Όμως⁷ η εξουσία αυτή των γονέων να επιλέγουν το θρήσκευμα και το δόγμα στο οποίο θ' ανατραφεί το παιδί τους έχει γίνει αντικείμενο σοβαρής κριτικής, αφού το παιδί λόγω ηλικίας δεν αντιλαμβάνεται τη σημασία της επιλογής αυτής και δεν έχει διαμορφώσει ακόμη προσωπική γνώμη στο θέμα αυτό. Άλλωστε η επιλογή θρησκείας δεν αποτελεί μια γνωσιολογική κατάρτιση αλλά μια βιωματική εμπειρία. Η χριστιανή άποψη για την πρακτική του «νηπιοβαπτισμού» είναι ότι με αυτόν τα νήπια απαλλάσσονται από το προπατορικό αμάρτημα. Μια όχι απορριπτόμενη άποψη με βάση τη συνταγματική ερμηνεία, θα ήταν να αφηθεί ο ανήλικος ανεπηρέαστος μέχρις ότου ενηλικιωθεί, οπότε έχοντας διαμορφώσει τις προσωπικές θρησκευτικές του πεποιθήσεις θα προβεί μόνος του στη σχετική επιλογή.

Επειδή⁸ όμως είναι δυνατόν το τέκνο να υποστεί μέχρι τότε ανεπιθύμητες εξωοικογενειακές επιρροές και να καταστεί έρμαιο προσηλυτισμού γίνεται δεκτό «κατ'οικονομίαν» ότι επιτρέπεται στους γονείς να το εντάξουν στο θρήσκευμα της προτιμήσεώς τους, αφού άλλωστε η σχετική θρησκευτική αγωγή ισχυροποιεί την ηθική διάπλαση του τέκνου. Εξάλλου η συγγένεια θρησκευτικών, ηθικών αλλά και φιλοσοφικών αντιλήψεων καθιστά τις πεποιθήσεις αυτές αλληλένδετες και αλληλοεξαρτώμενες.

Από άποψη⁹ χρονικής διάρκειας η εξουσία αυτή των γονέων δεν διαρκεί για πάντα αλλά τερματίζεται όταν το τέκνο αποκτήσει

⁷ Γεώργιος Θ. Δασκαρόλης *Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου* σελ. 449

⁸ Παν. Σαλκιτζόγλου *Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας* σελ. 146-147

⁹ Μιχαηλίδου-Νουάρου *το Δικ/μα της θρησκευτικής εκπαίδευσης κατά την ΕΣΔΑ, Σύμμεικτα προς τιμή του Φάδωνος Βεγλέρη*, Αθήνα 1988.

«κάποια πνευματική ωριμότητα» που του επιτρέπει να καθορίσει και να επιλέξει μόνο του το θρησκευμα του, συνήθως με την ενηλικίωσή του.

Όμως και πριν την ενηλικίωση του τέκνου θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η γνώμη του και το γονικό δικαίωμα περί θρησκευτικής εκπαίδευσης δεν θα πρέπει ν' ασκείται καταχρηστικά αλλά ν' αποσκοπεί στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας του τέκνου. Άλλωστε η προοπτική της εξέλιξης προς τον πλήρη αυτοκαθοριστικό της ενηλικιότητας προϋποθέτει ένα *minimum* αυτοκαθορισμού.

Από ουσιαστική άποψη, η εν λόγω εξουσία των γονέων, διέπεται αφ' ενός από τις διατάξεις του ΑΚ για τη γονική μέριμνα (αρ. 1510 επ.) σύμφωνα με τις οποίες τη γονική μέριμνα ασκούν και οι δύο γονείς από κοινού η άσκηση της δε πρέπει ν' αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου (ΑΚ 1511) και να μην γίνεται κατά τρόπο καταχρηστικό (1532) και αφετέρου από τις διατάξεις της ΕΣΔΑ και το 16 παρ. 2 Σ. Έτσι ιδιαίτερη βοήθεια στην διαλεύκανση του περιεχομένου του εν λόγω δικαιώματος έχει παράσχει το ευρωπαϊκό δίκαιο. Στο άρθρο 2 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ αναφέρεται ότι «παν κράτος εν τη ασκήσει των αναλαμβανομένων υπ' αυτού καθηκόντων επί του πεδίου της μορφώσεως και της εκπαιδεύσεως σέβεται το δικαίωμα των γονέων όπως εξασφαλίζωσι την μόρφωσιν και εκπαιδευσιν ταύτην συμφώνως προς τα ίδιας αυτών θρησκευτικάς και φιλοσοφικάς πεποιθήσεις». Το κράτος συνεπώς πρέπει κατά την άσκηση καθηκόντων μορφώσεως να μην λησμονεί το δικαίωμα των γονέων για θρησκευτική εκπαίδευση των τέκνων τους βάσει των θρησκευτικών και φιλοσοφικών τους πεποιθήσεων.

Το δικαίωμα αυτό των γονέων συνεπάγεται την θεμελίωση αρνητικής και δικαστικά αγωγήμης αξίωσης για αποχή του κράτους από κάθε είδους χειραγωγικές επεμβάσεις εκ διαμέτρου αντίθετες προς τον κοσμοθεωρητικό προσανατολισμό που θέλουν να δώσουν στα παιδιά τους. Οι επεμβάσεις αυτές ενδέχεται ν' αφορούν είτε τη διαδικασία ένταξης σε μια θρησκευτική κοινότητα(π.χ. νηπιοβαπτισμός) είτε το προσδιορισμό του περιεχομένου και των μεθόδων της θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης είτε την μεταβολή της διαμορφούμενης ή της έτσι διαμορφούμενης διαπαιδαγώγησης.

Συνεπώς η εν λόγω αξίωση σημαίνει ότι οι γονείς μπορούν κατ' αρχήν να επιλέγουν ελεύθερα , αποκλείοντας κάθε κρατική ανάμειξη , το είδος της θρησκευτικής αγωγής των παιδιών τους βάσει των δικών τους πεποιθήσεων και κοσμοθεωριών. Η υποκειμενική τους νομιμοποίηση ποικίλει όμως ανάλογα με την ηλικία του παιδιού.

Κατά το ¹⁰ στάδιο της προσχολικής αγωγής , της πρώτης δηλαδή διαμόρφωσης της συνείδησης οι γονείς ενεργούν σχεδόν εξ ιδίου δικαίου , καθώς η ηλικία του παιδιού οδηγεί εκ των πραγμάτων στην πλήρη σχεδόν υποκατάστασή του. Μόλις όμως διαμορφωθεί ένα πρόπλασμα θρησκευτικής συνειδήσεως ο ρόλος των γονέων , αποδυναμώνεται σταδιακά, παίρνοντας μορφή περισσότερο διαμεσολαβητική και εν συνεχεία οιονεί αντιπροσωπευτική ή απλώς επικουρική.

Επίσης οι γονείς έχουν αξίωση για αποχή του κράτους από ενέργειες που μπορούν να προσβάλλουν τις πεποιθήσεις τους μέσα στον χώρο της ελεγχόμενης εκπαίδευσης . Έτσι μπορούν να ζητήσουν την απαλλαγή των τέκνων τους από τους κατηχητικούς επηρεασμούς της κρατικής εκπαίδευσης. Μπορούν δηλαδή να ζητήσουν την

¹⁰ Σωτηρέλης Γεώργιος *Θρησκεία και εκπαίδευση* σελ. 287-291

απαλλαγή των παιδιών τους από το μάθημα των θρησκευτικών, τον σχολικό εκκλησιασμό και την προσευχή. Όμως οι γονείς ακόμα και αν αποτελούν την πλειοψηφία, δεν μπορούν να διεκδικήσουν από το κράτος να παρέχει υποχρεωτικά την εκπαίδευση που αυτοί επιθυμούν και μάλιστα μονοφωνικά και κατηχητικά με σκοπό την εξασφάλιση της αναπαραγωγής των πεποιθήσεών τους.

Συγκεκριμένα το δικαίωμα των γονέων για σεβασμό των θρησκευτικών και φιλοσοφικών τους πεποιθήσεων έχει διπλή ενέργεια, μια αμυντική και μια θετική. Από πρακτική άποψη δόκιμο θα ήταν να διακρίνουμε μεταξύ των γονέων που ανήκουν σ' ένα γνωστό θρήσκευμα ή θρησκευτικό δόγμα και των γονέων που είναι άθεοι ή πιστεύουν σε μια άγνωστη θρησκεία. Οι γονείς που ανήκουν σ' ένα γνωστό θρήσκευμα ή δόγμα δικαιούνται να αξιώσουν από τα κράτη τη λήψη είτε αρνητικών μέτρων και δή την απαλλαγή των τέκνων τους από την υποχρέωση της παρακολουθήσεως θρησκευτικών μαθημάτων που είναι ασυμβίβαστα με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους είτε και θετικών μέτρων, δηλαδή την οργάνωση από τα κράτη μαθημάτων ανταποκρινομένων προς τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Η εφαρμογή των προειλημμένων αρνητικών μέτρων είναι ευχερής, δεδομένου ότι δεν συνεπάγεται δαπάνες για τα κράτη. Όσον αφορά όμως τη λήψη θετικών μέτρων βάσει και της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, τα κράτη έχουν την υποχρέωση να δεχθούν τους μαθητές ή σπουδαστές μόνο στα ήδη υφιστάμενα εκπαιδευτήρια ή σχολικές τάξεις και όχι να υποστούν επιπρόσθετες δαπάνες ιδρύοντας νέα εκπαιδευτήρια ανταποκρινόμενα στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των γονέων.

Οι γονείς που είναι ελεύθεροι στοχαστές (*libres penseurs*), που δεν πιστεύουν δηλαδή σε καμία θρησκεία (άθεοι ή άθρησκοι) καθώς

και εκείνοι που πιστεύουν σε μια άγνωστη θρησκεία , αποτελούν μια μικρή κατηγορία ατόμων με ανομοιογενείς και ποικίλων αποχρώσεων πεποιθήσεις. Για το λόγο αυτό το δικαίωμα των γονέων αυτών για σεβασμό των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων απολαμβάνει μόνον την αρνητική προστασία για απαλλαγή των τέκνων τους από την υποχρέωση του μαθήματος των θρησκευτικών , τον εκκλησιασμό και την προσευχή. Αυτό διότι η θετική προστασία των πεποιθήσεων των ατόμων αυτών προσκρούει σε δυσχερείς , καθιστώντας την πρακτικώς ανέφικτη αφ' ενός λόγω της ποικιλίας των αλληλοσυγκρουόμενων πεποιθήσεων τους που δεν επιτρέπει την οργάνωση ενός ενιαίου διδακτικού καθήκοντος και αφ' ετέρου γιατί η διδασκαλία ενός τέτοιου μαθήματος συνεπάγεται νέες δαπάνες για τα κράτη.

Συνεπώς οι γονείς δεν μπορούν επικαλούμενοι την υποχρέωση σεβασμού των θρησκευτικών και φιλοσοφικών τους πεποιθήσεων ν' απαιτήσουν θρησκευτική εκπαίδευση ταυτιζόμενη με τις προσωπικές τους πεποιθήσεις. Άλλωστε η κατά το Σύνταγμα πρόβλεψη για «ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης» ερμηνευόμενη υπό το φως της ελευθερίας της θρησκευτικής εκπαίδευσης δεν τους παρέχει κανενός είδους , τέτοιο οιονεί παροχικό δικαίωμα.

Εκείνο όμως που οι γονείς μπορούν ν' αξιώσουν είναι η μεταλαμπάδευση γνώσεων κατά τρόπο αντικειμενικό , κριτικό και πολυφωνικό, ώστε να μην αποκλείονται οι προσωπικές τους πεποιθήσεις εφόσον είναι άξιες σεβασμού σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Ειδικά Ζητήματα

- 1) **Καταχρηστική και κακή άσκηση του γονικού δικαιώματος.**

Η γονική μέριμνα δεν είναι ένα απόλυτο και ανεξέλεγκτο¹¹ δικαίωμα, όπως ήταν στο αρχαιότερο ρωμαϊκό δίκαιο η *patria potestas* αλλά είναι ένα λειτούργημα του οποίου η άσκηση αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου, δεν ασκείται αλόγιστα και υπόκειται στον έλεγχο του κράτους. Το τελευταίο παρακολουθεί τον τρόπο ασκήσεως του εν λόγω δικαιώματος και αν διαπιστώσει ότι γίνεται κατά τρόπο επιβλαβή για τα τέκνα ή καταχρηστικό έχει δικαίωμα να λάβει οποιοδήποτε μέτρο κρίνεται κατά τις περιστάσεις δόκιμο.

Αναφορικά με την κατάχρηση δικαιώματος εμφανίζονται δυο μορφές μια ειδική και μια καθολική.

Ειδική¹² κατάχρηση υπάρχει όταν οι γονείς χωρίς να υποπέσουν σε παράβαση των καθηκόντων της όλης γονικής μέριμνας, ασκούν το εν λόγω δικαίωμα κατά τρόπο αντίθετο προς τους σκοπούς της ΕΣΔΑ.

Ενώ καθολική κατάχρηση υφίσταται όταν οι γονείς ασκούν το δικαίωμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης του τέκνου κατά τρόπο όχι μόνο αντίθετο προς τους σκοπούς της Ευρωπαϊκής Σύμβασης αλλά και γενικά προς τα καθήκοντα που τους επιβάλλει το λειτούργημά τους. Σ' αντίθεση με την ειδική κατάχρηση στην καθολική δεν απαιτείται η ύπαρξη πταίσματος του γονέα αλλά αρκεί η παράβαση να οφείλεται και σε άλλους λόγους όπως ανικανότητα, ακαταλληλότητα.

Σύμφωνα με όσα ορίζονται στο Σύνταγμα, τις διεθνείς συμβάσεις αλλά και τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου άμεσος σκοπός του δικαιώματος των γονέων για θρησκευτική εκπαίδευση των τέκνων τους δεν πρέπει να είναι η μετάδοση σ' αυτά των κάθε φύσεως μονόπλευρων και σκοταδιστικών θρησκευτικών πεποιθήσεών τους αλλά η μεταλαμπάδευση θρησκευτικών και φιλοσοφικών πεποιθήσεων

¹¹ Π. Σαλιγιτζόγλου. *Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας* σελ. 35

¹² Μιχαηλίδου-Νουάρου. *Το δικαίωμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης κατά την ΕΣΔΑ*, σελ. 27-29

που αξίζουν προστασία σε μια δημοκρατική κοινωνία και δὴ μόνο ὅσες δὲν αντιβαίνουν στα αναγνωριζόμενα ἀπὸ τὴν Ευρωπαϊκὴ σύμβαση θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες και ὅσες δὲν εἶναι ἀντίθετες στα χρηστά ἤθη και τὴ δημόσια τάξη. Βαθύτερος σκοπὸς του συγκεκριμένου δικαιώματος θα πρέπει να εἶναι ἡ δυνατότητα παροχῆς στα τέκνα μιας πολὺπλευρης και αντικειμενικῆς γνώσεως των διάφορων ἠθικῶν και ιδεολογικῶν προβλημάτων και ν' αναπτυχθεῖ το ελεύθερο κριτικὸ πνεύμα τῆς νέας γενιάς ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὴν ἐπίδραση σκοταδιστικῶν θεωριῶν.

Συνεπὸς κάθε ἀσκηση του γονικῶν δικαιώματος που οδηγεῖ σε ματαίωση αὐτῶν των σκοπῶν ασκεῖται καταχρηστικά. Εἰδικότερα τέτοια κατάχρηση ὑπάρχει ὅταν οἱ γονεῖς δὲν ἀποβλέπουν στην ἀνάπτυξη του ελεύθερου φρονήματος του τέκνου, ἀλλὰ στον προσηλυτισμὸ του σε μια αἵρεση, στην πνευματικὴ του καταδυνάστευση, στον προπαγανδισμὸ ἀντιδημοκρατικῶν ιδεολογιῶν, στην καλλιέργεια του φανατισμοῦ και τῆς μισαλλοδοξίας.

Ἐτσι σε περίπτωση εἴτε εἰδικῆς εἴτε καθολικῆς κατάχρησης (1502 ΑΚ+281ΑΚ) τα συμβαλλόμενα κράτη δὲν ἔχουν υποχρέωση να σεβασθοῦν τις θρησκευτικῆς ἢ φιλοσοφικῆς πεποιθήσεις των γονέων κατὰ τὴν ἐκπαίδευση των παιδιῶν τους.

Σύμφωνα μάλιστα με τις διατάξεις του ελληνοῦ δικαίου, το κράτος ἔχει ἐπιπλέον τὴ δυνατότητα να προκαλέσει τὴ λήψη και οποιουδήποτε ἄλλου πρόσφορου μέτρου ἐναντίον των γονέων και ἰδίως τὴν ἀφαίρεση ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει τῆς γονικῆς μέριμνας ἢ μόνο τῆς ἐπιμέλειας του προσώπου του τέκνου.

Κακὴ ἀσκηση τῆς γονικῆς ἐξουσίας για θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση συνιστὰ ἡ πλημμελὴς ἀσκηση των σχετικῶν ἀρμοδιοτήτων τους εἴτε ἀποτελεῖ παράβαση καθήκοντος εἴτε καταχρηστικὴ ἀσκηση του

σχετικού δικαιώματος (Σ 25 παρ. 3 και ΑΚ 1532). Τέτοιες περιπτώσεις είναι ενδεικτικά οι εξής :

1) Όταν οι γονείς ή όσοι ασκούν έργο γονικής μέριμνας αναγκάζουν το τέκνο να συμμετέχει σε λατρευτικές εκδηλώσεις που προσβάλλουν τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη.

2) Όταν ο γονέας αλλάζοντας ο ίδιος συνεχώς θρησκευτικές πεποιθήσεις ,πράγμα που για τον ίδιο δεν απαγορεύεται , αφού είναι ελεύθερος κατά το Σύνταγμα να το κάνει, προσπαθεί όμως τις αλλεπάλληλες αυτές αλλαγές να τις επιβάλλει και στο τέκνο του, κλονίζοντας έτσι την ψυχική ηρεμία του και διαταράσσοντας την ενότητα της παιδαγωγικής του μεταχείρισης . Η μεταστροφή αυτή θα μπορούσε να συγχωρεθεί την πρώτη φορά, αφού θα ήταν μη νόμιμο ν' απαγορευτεί στο γονέα , ο οποίος διαπίστωσε κατόπιν ώριμης σκέψης το εσφαλμένο των μέχρι τότε θρησκευτικών δοξασιών του, να θελήσει να εμφυσήσει στο τέκνο του τις ορθότερες νέες θρησκευτικές πεποιθήσεις.

2) Προσηλυτισμός.

Προσηλυτισμός είναι η με αθέμιτα μέσα προσπάθεια διείσδυσης στην θρησκευτική συνείδηση άλλου. Ειδική περίπτωση εκδήλωσης και εξωτερίκευσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων αποτελεί ο προσηλυτισμός. Σύμφωνα με το Σύνταγμα ο προσηλυτισμός (Αρ. 13 παρ.2 εδ. γ') απαγορεύεται.

Με τον ¹³όρο «προσηλυτισμός» εννοείται η ανθρώπινη συμπεριφορά η οποία έχει ως σκοπό τη μεταβολή του θρησκευτικού πιστεύω του άλλου. Αποτελεί μορφή θρησκευτικής δράσης που κατατείνει συνήθως στον προσεταιρισμό του προσηλυτιζομένου σε άλλο

¹³ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος Σύνταγματικά Δικαιώματα σελ. 662-663

θρησκευτικό δόγμα. Συνεπώς αποτελεί δράση αφενός μεν εναντίον κάποιου θρησκευτικού δόγματος αφετέρου δε υπέρ κάποιου άλλου.

Για να χαρακτηριστεί πάντως μια ανθρώπινη συμπεριφορά ως προσηλυτισμός πρέπει να υπάρχει χρήση αθέμιτων μέσων . Αυτό είναι άλλωστε που διακρίνει τον προσηλυτισμό ως παράνομη συμπεριφορά , από τον νόμιμο θρησκευτικό προσεταιρισμό.

Κατά το Σύνταγμα , δεν απαγορεύεται η προσπάθεια με νόμιμα μέσα της μεταβολής του θρησκευτικού πιστεύω κάποιου , μέσα στο πλαίσιο της ελεύθερης ανταλλαγής γνώμων και επιχειρημάτων. Άλλωστε η εξωτερική των θρησκευτικών πεποιθήσεων και η χρησιμοποίηση του θρησκευτικού λόγου όχι μόνο για να διακηρυχθεί η θρησκευτική ταυτότητα του δηλούντος αλλά και για θρησκευτικούς σκοπούς και δή τη μεταβολή των θρησκευτικών πιστεύω των αλλόθρησκων, αλλόδοξων ή άθρησκων, κατοχυρώνεται συνταγματικά καθόσον εμπίπτει στο περιεχόμενο της θρησκευτικής συνείδησης. Αθέμιτη είναι η θρησκευτική δράση και κατ' επέκταση πρόκειται για προσηλυτισμό εφόσον για τη μεταβολή της θρησκευτικής συνείδησης χρησιμοποιούνται διάφορες παροχές ή υποσχέσεις για παροχές, υλικές ή ηθικές. Επίσης αθέμιτη είναι η κατάχρηση της απειρίας ή της εμπιστοσύνης ή η εκμετάλλευση της ανάγκης , της πνευματικής αδυναμίας ή της κουφότητας του άλλου.

Έτσι συνιστά ¹⁴ προσηλυτισμό η προσπάθεια του ενός γονέα , παρά την αντίρρηση του άλλου γονέα, ν' αλλάξει το θρήσκευμα ή το δόγμα, στο οποίο έχει προηγουμένως το τέκνο του ενταχθεί εκμεταλλευόμενος την απειρία του.

Επίσης η περίπτωση κατά την οποία ο τρίτος , επίτροπος ή το ίδρυμα το οποίο έχει αναλάβει τη γονική μέριμνα του τέκνου

¹⁴ Παν. Σαλκιτζόγλου *Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας* σελ. 150

προσπαθήσει, παρά το γεγονός της ήδη ένταξης του τέκνου σε συγκεκριμένη θρησκεία ή δόγμα, να το μεταπείσει μ' αθέμιτα μέσα ώστε ν' ασπασθεί άλλη θρησκεία, συνιστά προσηλυτισμό.

Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται γενικά τόσο υπέρ της επικρατούσας θρησκείας όσο και υπέρ οποιασδήποτε άλλης θρησκείας.

Η απαγόρευση του προσηλυτισμού δεν συρρικνώνει το περιεχόμενο αλλά ρυθμίζει συμπεριφορά, που βρίσκεται πέρα από το γενικό περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας. Δεν συνιστά συνεπώς γνήσιο περιορισμό αλλά μη γνήσιο, οιονεί περιορισμό.

Η θρησκευτική ελευθερία είναι ελεύθερη, όμως στην ελευθερία αυτή δεν περιλαμβάνεται ο προσηλυτισμός, που συνιστά αποδοκιμαζόμενη θρησκευτική συμπεριφορά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Κρατική Θρησκευτική Εκπαίδευση

Το ζήτημα των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας υπήρξε ενίοτε και αποτελεί και σήμερα ένα από τα πλέον ακανθώδη του Συνταγματικού Δικαίου. Αυτό γιατί η ρύθμιση των σχέσεων αυτών καλείται να δώσει απαντήσεις σ' ένα πλέγμα δισεπίλυτων και ευαίσθητων προβλημάτων που έχουν να κάνουν με την πολιτισμική παράδοση και τις κοινωνικές και θεσμικές ιδιαιτερότητες της κάθε χώρας αφενός και τις κρατούσες ιδεολογικές και ηθικές αντιλήψεις που αναπαράγονται ως συστήματα θρησκευτικών ή αθρησκευτικών αξιών αφετέρου.

Τα προβλήματα που ανακύπτουν κατηγοριοποιούνται σε οργανωτικά και συνειδησιακά. Τα πρώτα αναφέρονται στη συνταγματική τυποποίηση των σχέσεων των θρησκευτικών κοινοτήτων με το κράτος και τα δεύτερα στη συνταγματική οριοθέτηση του χώρου της ελευθερίας των ατόμων απέναντι σε κρατικούς καταναγκασμούς.

Το κράτος υποχρεούται κατά το 13 παρ. 1 του Συντάγματος να σέβεται το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης, ενώ οι πολίτες έχουν όπως προαναφέρθηκε αξίωση αποχής του Κράτους από κάθε εκδήλωση των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων.¹⁵ Παράλληλα στο 13 παρ. 2 η αρχή της ανεξιθρησκείας διασφαλίζει την ελευθερία όλων των γνωστών θρησκειών. Η διδασκαλία, η κυκλοφορία των θρησκευτικών δογμάτων προφορικά, δια του τύπου μ' οποιοδήποτε μέσο είναι ελεύθερες.

Κατά το 16 παρ. 2 Σ το Κράτος υποχρεούται να φροντίζει για την ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων και το 3 Σ

¹⁵ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος *Συνταγματικά Δικαιώματα* σελ. 642

αναγορεύει την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού ως την επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα.¹⁶

Όμως παρά το γεγονός ότι τα οριζόμενα περί θρησκευτικής εκπαίδευσης στο ισχύον Σύνταγμα έχουν τροποποιηθεί ριζικά έναντι του παρελθόντος, εξακολουθεί στο ζήτημα αυτό να υπάρχει μια ουδέτερη διατύπωση που περιλαμβάνει απλώς μεταξύ των σκοπών της παιδείας, την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης. Δυστυχώς υπάρχει μια ερμηνευτική «ευλυγισία» στο εν λόγω καίριο ζήτημα, μ' αποτέλεσμα την ύπαρξη ενός εσμού απόψεων σχετικά με τον τρόπο που πρέπει να διεξάγεται η κρατική θρησκευτική εκπαίδευση. Άλλοι αρκούνται στο υπάρχον σύστημα, άλλοι υποστηρίζουν πως στόχος της παιδείας πρέπει να είναι η ενίσχυση της αυτονομίας του μαθητή μέσω ενός θρησκευσιολογικού προτύπου διδασκαλίας. Το ποια άποψη είναι η κρατούσα ερείδεται στις ευρύτερες σχέσεις κράτους και Εκκλησίας και στην πολιτική κατάσταση της χώρας.

2) Ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης υπό το πρίσμα της «επικρατούσας θρησκείας».

Ένα μεγάλο μέρος της θεωρίας στηρίζει την ερμηνευτική του προσέγγιση στο συνδυασμό 3 και 13 Συντάγματος και ειδικότερα στη διαπλοκή του δικαιώματος των γονέων ν' ανατρέφουν τα παιδιά τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις με τη «διαπιστωτικού» χαρακτήρα ανάγνωση του όρου «επικρατούσα θρησκεία» στο άρθρο 3 Συντάγματος. Η υποχρεωτικότητα της διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών κατά το ορθόδοξο δόγμα δεν παρουσιάζεται μόνο ως ένα από τα προνόμια της ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά ως η δημοκρατικά καθορισμένη και αναπότρεπτη συνέπεια της ύπαρξης μιας θρησκευτικά ομοιογενούς πλειοψηφίας που αμαχήτως τεκμαίρεται

¹⁶ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος *Συνταγματικά Δικαιώματα* σελ. 642-644

ότι επιθυμεί ένα συγκεκριμένο τρόπο διδασκαλίας, τον οποίο οφείλει ο νομοθέτης ν' ακολουθήσει κατά την οργάνωση του περιεχομένου της θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Πρόκειται ¹⁷ για μια παραδοσιακή αντίληψη κατά την οποία η θρησκευτική εκπαίδευση εντάσσεται συστηματικά σε μια ενιαία αντίληψη του ρόλου της επικρατούσας θρησκείας ως στοιχείου μιας επίσημης «ελληνοχριστιανικής» ιδεολογίας του κράτους.

Η προνομιακή θέση της ορθόδοξης ¹⁸ θρησκείας ερείδεται στη σχέση ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος και ελληνικού πολιτισμού που συναποτελούν μια αδιάσπαστη ενότητα. Αυτή η θεώρηση οδηγεί σε μια μαχητική δικαιολόγηση του μονοφωνικού, κατηχητικού και υποχρεωτικού χαρακτήρα της θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Έτσι ¹⁹ αναγνωρίζεται ουσιαστικά ότι το κράτος διαπνέεται από θρησκευτική ιδεολογία που ταυτίζεται με την επικρατούσα θρησκεία και τούτο συνεπάγεται τη λογική της εκπαιδευτικής επιβολής της μέσω του σχολικού μηχανισμού.

Με την τοποθέτηση αυτή τάσσεται και η νομολογία. Συγκεκριμένα το Στ' τμήμα του ΣτΕ με την υπ' αριθμόν 3356/1995 απόφασή του, ακυρώνοντας μια πράξη του συλλόγου των καθηγητών ενός Γυμνασίου ασχολήθηκε με τον προσανατολισμό που πρέπει να έχει η θρησκευτική εκπαίδευση στα ελληνικά δημόσια σχολεία.

Το δικαστήριο απεφάνθη ότι η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών πρέπει να διεξάγεται κατά το ομολογιακό, «κατηχητικό» πρότυπο, σύμφωνα με τ' οποίο πρέπει να παρουσιάζονται στους μαθητές οι αρχές ενός μόνο δόγματος και μια μόνο άποψη στα μεταφυσικά ερωτήματα ως ορθή, αυτή της ορθόδοξης Εκκλησίας.

¹⁷ Α. Μαρίνος, *Το Σύνταγμα, η δημοκρατία και το μάθημα των θρησκευτικών*, 1981 σελ. 19-20.

¹⁸ Βαβούσκου, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου* σελ. 246

¹⁹ Σωτηρέλης Γεώργιος, *Θρησκεία και εκπαίδευση* σελ. 84-85

Άλλη κατεύθυνση κατά τη γνώμη του όπου ο μαθητής γίνεται δέκτης πλειόνων απόψεων μιας παρουσίας όλων των θρησκευτικών δογμάτων θα ήταν αντισυνταγματική.

Επίσης υποστηρίζει ότι οι μαθητές που έχουν γίνει μέλη της Ορθόδοξης Εκκλησίας (στις περισσότερες περιπτώσεις με το νηπιοβαπτισμό) είναι υποχρεωμένοι να παρακολουθούν το μάθημα των θρησκευτικών, ασχέτως του αν πιστεύουν πράγματι στο ορθόδοξο δόγμα όπως και να μετέχουν στις θρησκευτικές εκδηλώσεις όπως πρωϊνή προσευχή. Η παρακολούθηση του μαθήματος σύμφωνα με την απόφαση αυτή δεν έρχεται σ' αντίθεση με το αρ. 13 γιατί δεν αποβλέπει στη δίωξη αλλά στην προστασία τους, καθιστώντας δυνατή τη διαμόρφωση της συνείδησης τους σύμφωνα με το ορθόδοξο δόγμα.

Έτσι η θρησκευτική²⁰ εκπαίδευση στην χώρα μας χαρακτηρίζεται από κάποιους χειραγωγική, δεδομένου ότι η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών πέραν της υποχρεωτικότητας της έχει ως σκοπό την εμφύτευση και εδραίωση της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης. Έτσι το μάθημα αυτό απευθύνεται στους μαθητές σαν δεδομένους υπό εκκόλαψη πιστούς, σαν υπόχρεους σε μια προκαθορισμένη και διατεταγμένη διάπλαση της θρησκευτικής τους συνείδησης και δη στην ενστάλαξη της πίστης προς την ορθοδοξία.

Κατά την άποψη αυτή δεχόμαστε²¹ τη δυνατότητα η παιδεία να οργανώνεται ως όργανο επιβολής μιας συγκεκριμένης συνείδησης που αναιρεί ολοκληρωτικά τη βασική αρχή του 5 παρ. 1 του Συντάγματος.

Συνεπώς η θρησκευτική εκπαίδευση στη χώρα μας είναι εν πρώτοις μονοφωνική, καθώς εστιάζεται στα δόγματα και τις διδασκαλίες και την ηθική της «επικρατούσας θρησκείας» κατ' επέκταση

²⁰ Σωτηρέλης Γεώργιος σελ.330

²¹ Κώστας Χ. Χρυσόγονος Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα σελ.254

κατηχητική διότι δεν αποβλέπει στην εμφύσηση γνώσεων αλλά στην δογματική επιβολή πίστης σ' ένα προκαθορισμένο σύστημα δογματικών αρχών και τέλος υποχρεωτική για όσους δεν έχουν δηλωθεί ρητά από τους γονείς τους ως ετερόδοξοι ή ετερόθρησκοι.

Αυτή η μονοδρομική και κατηχητική κατεύθυνση αναχαιτίζει την ανάπτυξη κριτικού πνεύματος και καθιστά τους μαθητές παθητικούς αποδέκτες προκαθορισμένων και προσυμφωνημένων απόψεων και πεποιθήσεων μ' αποτέλεσμα τον εξοβελισμό κάθε ελευθερίας επιλογής.

Συνεπώς η κρατούσα άποψη, τάσσεται με την κατηχητική διαπαιδαγώγηση των μαθητών σύμφωνα με τα δόγματα της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, θεωρώντας πως ο οριζόμενος στο 16 παρ. 2 σκοπός της παιδείας ταυτίζεται με την ανάπτυξη ορθόδοξης χριστιανικής συνείδησης.

Συγκεκριμένα από τους σκοπούς²² του νηπιαγωγείου απουσιάζει κάθε αναφορά σε θρησκευτική αγωγή. Η έννοια της θρησκευτικής εκπαίδευσης εισάγεται για πρώτη φορά στους σκοπούς του Δημοτικού.

Πρώτος νόμος περί γενικής εκπαίδευσης που ψηφίστηκε στην μεταπολεμική περίοδο είναι ο νόμος 309/1976, ο οποίος χαρακτηρίστηκε από πολλούς ως άχρωμος και ουδέτερος. Επίσης ο νόμος 1566/1985 επιχειρώντας ένα γενικό και αναλυτικό προσδιορισμό των στόχων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης διασυνδέει ευθέως την ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης με την «επικρατούσα θρησκεία» διαιωνίζοντας τον μονοφωνικό και κατηχητικό χαρακτήρα της θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Επί πλέον ρητά το άρθρο 2 π.δ 583/1982 ορίζει ότι «σκοπός του μαθήματος των θρησκευτικών είναι να κάνει τα παιδιά κοινωνούς των αληθειών της «ορθόδοξης χριστιανικής πίστης».

²² Σωτηρέλης Γεώργιος σελ. 32-39

Έτσι βασικό και σχεδόν πάγιο χαρακτηριστικό της διδακτέας ύλης του Δημοτικού²³ σχολείου είναι η συνεχής και εμφατική προσπάθεια «μύησης» σε κάποιες θρησκευτικές «αλήθειες» κατά τρόπο αξιωματικό και απόλυτο.

Εν συνεχεία στο Γυμνάσιο²⁴ και το Λύκειο εξακολουθεί να κυριαρχεί ο κατηχητικός χαρακτήρας και στις οδηγίες διδασκαλίας μόνο σε επίπεδο διακηρύξεως παραμένει η πρόθεση καλλιέργειας κριτικού πνεύματος.

Πέρα από το μάθημα των θρησκευτικών την παραπάνω θρησκευτική αγωγή συμπληρώνει ο εκκλησιασμός και η προσευχή που αποτελούν κατά κανόνα αντικείμενο ειδικών εγκυκλίων του Υπουργείου Παιδείας.

Όμως μια τέτοια κατηχητική διαπαιδαγώγηση δεν συμβιβάζεται με την διάπλαση ελεύθερων και δημοκρατικών πολιτών, ούτε βέβαια με την οιονεί ειρωνική διάταξη του απαραβίαστου της θρησκευτικής συνείδησης.

Βέβαια οι μη ορθόδοξοι Χριστιανοί μαθητές διατηρούν το δικαίωμά τους για απαλλαγή από το μάθημα των θρησκευτικών, την προσευχή και τον εκκλησιασμό.

3) Η πολλαπλότητα της Κρατικής Θρησκευτικής Εκπαίδευσης

Στον αντίποδα βρίσκεται η άποψη των υποστηρικτών μιας εναλλακτικής θρησκευτικής εκπαίδευσης, η οποία ερείδεται είτε σ'ένα θρησκευσιολογικό πρότυπο²⁵, ώστε ο καθηγητής να γνωρίσει τις κυριότερες θρησκείες ή δόγματα ή αθεϊστικές κοσμοθεωρίες είτε σ'ένα προαιρετικό πρότυπο και δη στην προαιρετικότητα της συμμετοχής στην ταυτιζόμενη με το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα κρατική

²³ Περσελή, *Σύγχρονες αλλαγές και το μάθημα των θρησκευτικών, η χριστιανική αγωγή* σελ. 60

²⁴ Σωτηρέλης Γεώργιος, *Θρησκεία και Εκπαίδευση* σελ. 48-49

²⁵ Κώστα Χρυσόγονος *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* σελ.255

θρησκευτική εκπαίδευση, με την παράλληλη επιλογή μιας εναλλακτικής εκπαίδευσης.

Κατά την άποψη αυτή ένα πρώτο βήμα προς την εναλλακτική αυτή προσέγγιση αποτελεί η συγκεκριμενοποίηση της έννοιας της θρησκευτικής συνείδησης του 16 παρ. 2 του Συντάγματος και ο εξοστρακισμός της ευρύτητας που έχει προσλάβει η έννοια αυτή.

Στο 13 παρ. 1²⁶ το περιεχόμενο της «θρησκευτικής συνείδησης» ερμηνεύεται με αξιολογική ευρύτητα, περιλαμβάνοντας κάθε θρησκευτική ή αθρησκευτική ή αντιθρησκευτική ιδεολογία. Αντίθετα το περιεχόμενο του ίδιου όρου στο 16 παρ. 2 συρρικνώνεται με τις σχετικές θεωρίες και νομολογιακές επεξεργασίες ώστε να επιτυγχάνεται ταύτιση με την ορθόδοξη χριστιανική πίστη.

Το ερώτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι αν αυτή η ερμηνεία, στην οποία άλλωστε βρίσκει έρεισμα και ο μονοφωνικός χαρακτήρας της θρησκευτικής εκπαίδευσης μπορεί να δικαιολογηθεί.

Οι υποστηρικτές του εναλλακτικού προτύπου εκπαίδευσης απαντούν κατηγορηματικά αρνητικά .

Συνεπώς η σημασιολογική ευρύτητα της έννοιας της θρησκευτικής συνείδησης κατά το 13 Συντάγματος και 9 της ΕΣΔΑ συνεπάγεται αξίωση αποχής του κράτους από κάθε προσπάθεια μονόπλευρης και απόλυτης επιβολής μιας συγκεκριμένης στάσης και κοσμοθεωρίας απέναντι στο θείο.

Έτσι μια πρώτη εναλλακτική μορφή θρησκευτικής εκπαίδευσης αποτελεί μια ²⁷ ποσοτική διαβαθμισμένη θρησκευτική εκπαίδευση που εξειδικεύει την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης ως σφαιρική, αντικειμενική και επιστημονικά τεκμηριωμένη και ιδεολογικά ουδέτερη ενημέρωση των μαθητών για τις διάφορες πλευρές του

²⁶ Σωτηρέλης Γεώργιος *Θρησκεία και Εκπαίδευση* σελ. 330επ.

²⁷ Σωτηρέλης Γεώργιος *Θρησκεία και Εκπαίδευση* σελ. 234-250

θρησκευτικού φαινομένου , με ιδιαίτερη έμφαση και εξειδίκευση στην διδασκαλία των αρχών του χριστιανισμού της ορθοδοξίας.

Η ελευθερία θρησκευτικής εκπαίδευσης εξασφαλίζεται από την εξωτερική πολλαπλότητα και δη την δυνατότητα ιδρύσεως ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων είτε αμιγώς θρησκευτικών είτε γενικού χαρακτήρα αλλά με διαφορετικό θρησκευτικό προσανατολισμό (νόμος 682/1977).

Πάντως το ενδεχόμενο ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων από τα οποία θ' απουσιάζει κάθε θρησκευτικός προσανατολισμός καθώς και σχολείων με θρησκευολογική ενημέρωση ή κατεύθυνση προς αθεϊστικές ή αγνωστικιστικές πεποιθήσεις δεν γίνεται δεκτό.

Η οργάνωση της κρατικής θρησκευτικής εκπαίδευσης πρέπει να υπόκειται σε αυστηρές προδιαγραφές για τον εξοστρακισμό των κινδύνων που ελλοχεύουν.

Αρχικά απαγορεύεται ο δογματικός²⁸ διαποτισμός ήτοι το κράτος απαγορεύεται να περιλαμβάνει στην θρησκευτική εκπαίδευση μισαλλόδοξη διδασκαλία που δημιουργεί , τροφοδοτεί ή αναπαράγει φανατισμούς, ιδεολογικές πλώσεις και διακρίσεις.

Επιπλέον απαγορεύεται κάθε μορφή κρατικής θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης που έχει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό τον χαρακτήρα «πλύσης εγκεφάλου». Άλλωστε κάτι τέτοιο δεν συμβαδίζει με τις αξίες μιας δημοκρατικής κοινωνίας που διαπνέεται από τον πλουραλισμό και το κριτικό πνεύμα.

Επίσης το κράτος οφείλει ν' απέχει από κάθε θρησκευτική αγωγή, η οποία δεν εξασφαλίζει την προστασία των παιδιών .

Τέλος σύμφωνα με τα προειλημμένα η μετάδοση γνώσεων και πληροφοριών πρέπει να εξασφαλίζει την πολυμέρεια των

²⁸ Σωτηρέλης Γεώργιος *Θρησκεία και Εκπαίδευση* σελ. 330

θρησκευτικών ερεθισμάτων και να καλύπτεται ένα ευρύ φάσμα θρησκευτικών, αθρησκευτικών, αθεϊστικών και αγνωστικιστικών ιδεών ώστε να διασφαλίζεται ένα minimum σφαιρικής ενημέρωσης, που επιτρέπει τον αυτοκαθορισμό της θρησκευτικής συνείδησης. Αυτό βέβαια²⁹ πρέπει να μεταφράζεται ως μια θρησκευτική εκπαίδευση αποκομμένη από τα θρησκευτικά δεδομένα και από την ευρύτερη πολιτισμική παράδοση της χώρας μας αλλά ως μιας διαφορετική θεώρηση της παρεχόμενης θρησκευτικής εκπαίδευσης που συνεπάγεται τον εξοβελισμό του κρατικού πατερναλισμού και την υιοθέτηση αξιών μιας ανοικτής κοινωνίας.

Άλλωστε το παιδί από τη στιγμή που θα γεννηθεί ζωντανό έχει νομική υπόσταση και είναι φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Ως υποκείμενου δικαίου μπορεί ν' απολαμβάνει το ατομικό και απαραβίαστο δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας, το οποίο προφυλάσσεται μόνο με μια πλουραλιστική, αντικειμενική και ουδέτερη θρησκευτική ενημέρωση, ώστε όταν αποκτήσει τη δέουσα ωριμότητα να μπορεί ελεύθερα, κριτικά και ανεπηρέαστα να επιλέξει το θρησκευτικό δόγμα που συμβαδίζει με τις προσωπικές του πεποιθήσεις.

Συμπέρασμα

Η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί τη ρίζα των ατομικών ελευθεριών, καθώς αποτελεί ειδική πτυχή της προσωπικής ελευθερίας και σημαίνει ελευθερία επιλογής, διατήρησης ή εγκατάλειψης μιας θρησκείας καθώς και το δικαίωμα του καθενός να δηλώνει ή ν' αποσιωπά τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις (13Σ).

²⁹ Σωτηρέλης Γεώργιος *Θρησκεία και Εκπαίδευση* σελ. 247-250

Σχετικά με τους ανήλικους, το δικαίωμα επιλογής θρησκείας (βάπτιση) και θρησκευτικής εκπαιδύσεως όπως και εκπαιδύσεως εν γένει ανήκει στους γονείς τους. Έτσι η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των τέκνων που απορρέει από το δικαίωμα γονικής μέριμνας αποτελεί και καθήκον των γονέων. Σκοπός βέβαια του εν λόγω δικαιώματος θα πρέπει να είναι η εξασφάλιση της δυνατότητας παροχής στα τέκνα μας πολύπλευρης και αντικειμενικής γνώσεως, των διαφόρων ηθικών και ιδεολογικών προβλημάτων και ν' αναπτυχθεί το ελεύθερο κριτικό πνεύμα της νέας γενιάς, απαλλαγμένο από την επίδραση ολοκληρωτικών ή σκοταδιστικών θεωριών και του ιδεολογικού φανατισμού.

Ιδιαίτερες δυσχέρειες εμφανίζει το θέμα της ελευθερίας της θρησκευτικής διδασκαλίας και γενικά της θρησκευτικής εκπαίδευσης, ενόψει και της πρόβλεψης του άρθρου 16 παρ. 2 Συντάγματος ότι η παιδεία αποσκοπεί μεταξύ άλλων, στην ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης.

Σχετικά υποστηρίζονται δύο απόψεις.

Η πρώτη έχει ως αφετηρία τη συνταγματική αναγνώριση της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας ως επικρατούσας (άρθρο 3 παρ. 1) και το δικαίωμα του γονέα να διαπαιδαγωγεί το παιδί του σύμφωνα με τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, δικαίωμα που βρίσκει ρητή κατοχύρωση στα άρθρα 18 παρ. 4 ΔΣΑΠΔ (ν.2462/1997) και 2 του πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Έτσι κατά την άποψη αυτή η Πολιτεία υποχρεούται να διδάσκει το μάθημα των θρησκευτικών στη δημοτική και μέση εκπαίδευση κατά το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα γιατί το δόγμα αυτό αποτελεί τη θρησκεία της πλειοψηφίας των Ελλήνων.

Στον αντίποδα βρίσκεται η άποψη όσων υποστηρίζουν πως ένα θρησκευολογικό πρότυπο εκπαίδευσης που κατοχυρώνει την πολλαπλότητα των θρησκευτικών ιδεών θα εξοστρακίσει κάθε προσπάθεια μονόπλευρης επιβολής μιας συγκεκριμένης στάσης απέναντι στο θείο. Άλλωστε σύμφωνα με την ίδια συλλογιστική το 16 παρ. 2 του Συντάγματος δεν επιτάσσει συγκεκριμένο προσανατολισμό της θρησκευτικής εκπαίδευσης αλλά ο όρος « θρησκευτική συνείδηση» αναφέρεται σ' όλη τη δυνατή ποικιλία θρησκευτικών ή αθρησκευτικών πεποιθήσεων.

Ετσι κατά την άποψη αυτή το Σύνταγμα επιτάσσει είτε την απλή θρησκευολογική ενημέρωση έτσι ώστε ο μαθητής να γνωρίσει τις κυριότερες θρησκείες ή δόγματα και αθεϊστικές κοσμοθεωρίες είτε τουλάχιστον την παροχή θρησκευτικής εκπαίδευσης σε προαιρετική βάση.

Εν κατακλείδι μπορούμε να σημειώσουμε πως ούτε το Σύνταγμα ούτε η ΕΣΔΑ επιβάλλουν ένα συγκεκριμένο πρότυπο θρησκευτικής εκπαίδευσης αφήνοντας περιθώρια ερμηνευτικής ευλυγισίας. Απλώς θέτουν τ' ακραία όρια, όπως η αποφυγή του αφιονισμού και της μισαλλοδοξίας, επισημαίνοντας παράλληλα την υποχρέωση να δοθεί πάντως έμφαση στα δόγματα της επικρατούσας θρησκείας.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, υφίσταται ανεξάρτητο από την ύπαρξη ή μη σχετικής διάταξης στη κοινή νομοθεσία, συνταγματικό δικαίωμα καθενός αδιακρίτως για απαλλαγή από τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση.

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

1)Υπόθεση άθεου φοιτητή

Η απόφαση 194/1987 του Γ΄ Τμήματος του ΣτΕ είναι χρωματισμένη με τις σύγχρονες θεωρητικές τάσεις περί της

θρησκευτικής εκπαίδευσης . Μ' αυτήν κρίθηκε αντισυνταγματική η διαγραφή άθεου φοιτητή από τα μητρώα του Θεολογικού Τμήματος , που έγινε με την επίκληση του «ομολογιακού χαρακτήρα της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών». Η επιχειρηματολογία της απόφασης αυτής προσβάλλει εμφατικά την θρησκευτική ελευθερία και ισότητα και ακολούθως την απαγόρευση διακρίσεων ως προς την απόλαυση των δικαιωμάτων μεταξύ των οποίων και του κοινωνικού δικαιώματος της παιδείας αφού αρνείται την ερμηνευτική προτεραιότητα της «επικρατούσας θρησκείας».

Αυτή η απόφαση του ΣτΕ σε συνδυασμό με την απόφαση 1798/1989, που απέρριψε έμμεσα και για το διδακτικό προσωπικό τον «ομολογιακό χαρακτήρα των Θεολογικών Σχολών» απέκλεισε κάθε επέκταση της μονοφωνικής και κατηχητικής ανάπτυξης της θρησκευτικής συνείδησης στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης. Όμως οι Θεολογικές Σχολές αποτελούν τη θεσμική μήτρα του μονοφωνικού και κατηχητικού τρόπου εκπαίδευσης και συνεπώς κάθε νομολογιακή αμφισβήτηση προσκρούει στην διάρθρωση της θρησκευτικής εκπαίδευσης και στην πρωταρχική ερμηνευτική ratio του μονοδρομικού προσανατολισμού της. Όμως οι θρησκευτικές πεποιθήσεις δεν αποτελούν προϋπόθεση θρησκευτικών σπουδών συγκεκριμένης κατεύθυνσης και συνεπώς η διαγραφή του άθεου φοιτητή είναι αντισυνταγματική.

2) Υπόθεση καθολικής νηπιαγωγού (ΔεφΑθ. 2702/1987)

Το Διοικητικό Εφετείο Αθηνών έκρινε με την υπ' αριθμόν 2702/1987 απόφασή του ως αντισυνταγματική την άρνηση διορισμού νηπιαγωγού λόγω των θρησκευτικών πεποιθήσεων της δεδομένου ότι στην προσχολική παιδεία δεν επιβάλλεται θρησκευτική αγωγή. Συνεπώς

μεταξύ της θρησκευτικής ελευθερίας της καθολικής νηπιαγωγού και του παρεχόμενου απ' αυτήν έργου στο πλαίσιο της εργασίας της δεν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια. Ο περιορισμός του δικαιώματος της δεν είναι νόμιμος.

3) Υπόθεση χιλιάστριας φιλολόγου

Το Γ' Τμήμα του ΣτΕ έκρινε με την απόφαση 3533/86 ότι προσβάλεται η συνταγματική αρχή της ισότητας καθώς και της ανεξιθρησκείας (Αρ. 13Σ) με την άρνηση διορισμού φιλολόγου για το λόγο ότι είναι μάρτυρας του Ιεχωβά. Έρεισμα αποτελεί η έλλειψη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ των θρησκευτικών πεποιθήσεων της φιλολόγου και του παρεχόμενου απ' αυτήν έργου. Το παρεχόμενο από τη φιλόλογο έργο και δη η διδασκαλία φιλολογικών μαθημάτων είναι ολωσδιόλου άσχετη με την θρησκευτική πίστη τόσο της ίδιας όσο και των μαθητών. Διαφορετικά θα ήταν σαφώς τα πράγματα αν επρόκειτο περί διορισμού καθηγήτριας θρησκευτικών διότι τότε το παρεχόμενο έργο συνδέεται αναπόσπαστα με το παρεχόμενο έργο.

4) Απόφαση 4079/1976 του Γ' Τμήματος του ΣτΕ όπου αντιμετωπίστηκε το ζήτημα της αρνητικής στάσης του Υπουργού Εθνικής Παιδείας στο αίτημα του ασκούντος την πατρική εξουσία ετερόδοξου και δη «Αντβεντιστού της έβδομης ημέρας» να προκαλέσει την έκδοση προεδρικού διατάγματος που να ορίζει ότι οι μαθητές του δόγματος αυτού θα μπορούν ν' απέχουν από τα μαθήματά τους κατά την ημέρα της αργίας τους (Σάββατο) χωρίς τις προβλεπόμενες από τη σχετική νομοθεσία συνέπειες.

Ο δικανικός συλλογισμός της απόφασης αυτής τάσσεται με τις θεωρητικές προσεγγίσεις της κρατούσας άποψης, ορίζοντας πως οι διατάξεις του Αρ. 13Σ που κατοχυρώνουν το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας τελούν υπό τον όρο τήρησης των γενικών

νόμων του Κράτους, της μη προσβολής της δημόσιας τάξεως και των χρηστών ηθών. Ορίζεται ότι ο οπαδός ορισμένου θρησκευτικού δόγματος δεν δύναται επικαλούμενος τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ν' αρνηθεί τη συμμόρφωση στους γενικούς νόμους του κράτους και δη στους αφορώντας στην παιδεία , στην εθνική άμυνα κ.α.

Συνεπώς το ΣτΕ δεν μεριμνά για την αποτροπή της υπέρμετρης σχετικοποίησης του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας από τους ανεξέλεγκτα τιθέμενους εκ των γενικών νόμων περιορισμούς. Όμως το γεγονός ότι ένας νόμος ρυθμίζει κατά τρόπο γενικό κάποια ζητήματα παιδείας δεν του προσδίδει εν λευκώ την δυνατότητα να συρρικνώνει το πεδίο προστασίας του συνταγματικού δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας.

5) Υπόθεση αλλόθρησκου δασκάλου.

Το Διοικητικό Εφετείο Αθηνών έκρινε με την απόφαση 299/1988 ότι δεν είναι αντισυνταγματική η άρνηση διορισμού δασκάλου της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης λόγω των θρησκευτικών του πεποιθήσεων και ο αποκλεισμός διορισμού Ελλήνων πολιτών άθεων ή αλλόθρησκων.

Σύμφωνα με τα οριζόμενα στο 13 παρ. 1 Σ οι θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός δεν πρέπει ν' αναχαιτίζουν την απόλαυση άλλων ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων , όμως η αρχή αυτή κάμπτεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Εν προκειμένω ο δάσκαλος πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης διδάσκει και το μάθημα των θρησκευτικών και συνεπώς οι θρησκευτικές πεποιθήσεις αυτού είναι άμεσα συνυφασμένες από το παρεχόμενο έργο διδασκαλίας. Συνεπώς δεν αντίκειται στο Σύνταγμα η άρνηση διορισμού Ελλήνων πολιτών άθεων ή αλλόθρησκων ή οπαδών άλλου χριστιανικού δόγματος που επιζητεί τον διορισμό ως

Καθηγητού Θεολογίας της δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ή ως δασκάλου της πρωτοβάθμιας.

6) 3356/1995 ΣτΕ Το Σ, 1996, σ.506. Υποχρεωτικός χαρακτήρας του μαθήματος των θρησκευτικών πρέπει να διδάσκεται σύμφωνα με τις αρχές της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας....

7)1798/1989 ΣτΕ, Ευρ. ΣτΕ 1989 σ. 643. Υπόθεση Εκλογής στη θέση διδακτικού - ερευνητικού προσωπικού τμήματος της Θεολογικής Σχολής ατόμου που δεν κατείχε διδακτικό δίπλωμα Ορθόδοξης Θεολογικής Σχολής.

8) 366/1973 ΑΠ, Ποιν.Χρον. 1973, σ.556 Παλιοημερολογίτισσα μητέρα, χλιαστής πατέρας.

9) 866/1974 ΣτΕ(Ολομ.) ,NoB 1974 σ. 717 Προσηλυτισμός τέκνου από χιλιάστρια μητέρα .

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας κατοχυρώνεται στα άρθρα 13 του Συντάγματος αλλά και σε διεθνή κείμενα άρθρα 9 ΕΣΔΑ και 2 του πρώτου πρόσθετου Πρωτοκόλλου και σημαίνει ελευθερία επιλογής, διατήρησης ή εγκατάλειψης μιας θρησκείας καθώς και

αθεΐας αλλά και το δικαίωμα του καθενός να δηλώνει ή ν' αποσιωπά τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Φορείς του 13 παρ. 1 μπορούν να είναι και οι ανήλικοι ως υποκείμενα δικαίου.

Δεδομένου ότι οι ανήλικοι δεν έχουν μέχρι την ενηλικίωση τους πλήρη πνευματική ωριμότητα και ελλοχεύει ο κίνδυνος να καταστούν έρμαιοι προσηλυτισμού , αναγνωρίζεται ρητά στους γονείς (άρθρο 18 παρ. 4 ΔΣΑΠΔ-Ν 2462/1977) το δικαίωμα θρησκευτικής εκπαίδευσής τους. Παράλληλα υφίσταται και η υποχρέωση του κράτους για παροχή θρησκευτικής εκπαίδευσης , τελώντας υπό τον περιορισμό σεβασμού των θρησκευτικών και φιλοσοφικών πεποιθήσεων των γονέων των τέκνων. Πάντως , και στις δύο περιπτώσεις δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι τα παιδιά αποτελούν αυθύπαρκτες προσωπικότητες με δικά τους πιστεύω και προσωπικές πεποιθήσεις και γι' αυτό έχει υποστηριχθεί η άποψη πως μια πλουραλιστική και σφαιρική θρησκευτική ενημέρωση θα ήταν πιο γόνιμη , βοηθώντας το παιδί να διαμορφώσει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ανεπηρέαστο.

Summary

The right of freedom of religion is rendered valid in Constitution Article 13 as well as in International Texts such as Article 9 ECHR and Article 2 of the "First Additional Protocol" meaning freedom of choice

keeping or abandoning a religion or atheism but also the right of all to declare or silence his/her religion believes. Minors can also be subjects of law in accordance to Article 13 par. 1. Taking into account that minors do not have integrated spirituoual maturity until they become adults and thus being vuluerable to proselytizing. The right in religious education is clearly recognized to parents. In parallel there exists the obligation of the State in providing education in religion although rendered under the restrictive respect of the religious and philosophical believes of the parents. However is both aspects it must not be ignored the fact that children are unique personalities with their own believes and thoughts and this is why it has been supported religious informing would have been more fruitful, helping the child to form his/her religious believes uninfluenced.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δαγτόγλου ΠΔ, *Ατομικά Δικαιώματα* Τόμος α΄ Αθήνα – Κομοτηνή 2005
- Δημητρόπουλος Γ. Ανδρέας *Συνταγματικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2008

- Μάνεσης Αριστόβουλος, *Ατομικές Ελευθερίες α΄*. Αθήνα – Θεσ/κη 1982.
- Μιχαηλίδου – Νουάρου , *Το δικαίωμα της θρησκευτικής Εκπαίδευσης κατά την ΕΣΔΑ , Σύμμεικτα προς τιμήν του Φαίδωνος Βεγλέρη* , Αθήνα 1988.
- Περσελή , *Σύγχρονες αλλαγές και το μάθημα των θρησκευτικών σε θρησκευτική αγωγή*.
- Σαλκιτζόγλου Παναγιώτης , *Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας* , Αθήνα - Κομοτηνή 1993.
- Σωτηρέλης Γεώργιος, *Θρησκεία και Εκπαίδευση* , Αθήνα 1998.
- Τρωϊανός Σπύρος, *Η θρησκευτική εκπαίδευση στα πλαίσια του ατομικού δικαιώματος της Θρησκευτικής Ελευθερίας Σύμμεικτα προς τιμήν Γεώργιου Παπαχατζή*, Αθήνα – Κομοτηνή
- Χρυσόγονος Κώστας *Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα* 1998 Αθήνα 2002 .
- Γεώργιος Θ. Δασκαρόλης *Παραδόσεις οικογενειακού δικαίου*.
- Βενιζέλος Ευάγγελος, Χρυσόγονος Κώστας , *Πρακτικά θέματα συνταγματικού δικαίου και συνταγματικών ελευθεριών*, Αθήνα – Κομοτηνή 1993.
- Γεωργόπουλος Κων/νος *Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο* , Αθήνα 2001.
- Κονιδάρης Ιωάννης , *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου* , Σάκκουλας Αθήνα - Κομοτηνή 2000.
- Χρήστος Νικ. Σατλάνης *Εισαγωγή στο δίκαιο της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων* Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα .

Περιοδικά

- Το Σύνταγμα
- Διοικητική Δίκη
- Το Νομικό Βήμα
- Ποινικά Χρονικά

- Ελληνική Δικαιοσύνη

Λήμματα

Θρησκευτική Ελευθερία

Οικογένεια

Νεότητα

Εκπαίδευση

Παιδική ηλικία

Δικαιώματα ανηλίκων

Γονείς

Εκκλησία

Σύνταγμα

Lemmas

Religious Freedom

Family

Youth

Education

Childhood

Children's rights

Parents

Church

Constitution

